

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius



VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinių parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u>Vytautas Jurgutis</u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI

Roma Bončkutė

S. Daukanto pirmasis istorinis veikalas "Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių" yra žinomas iš dviejų išlikusių nuorašų. Ilgą laiką buvo manoma, kad "Darbai" buvo perrašyti keturių asmenų, tarp jų – S. Daukanto ir D. Poškos. Nauja nuorašo analizė parodė, kad "Darbus" perrašinėjo tik S. Stanevičius ir J. Plioteris, kuriam rankraštis ir priklausė. Taip pamažu gausėja medžiagos apie iškilią asmenybę grafą J. Plioterį, kuris iš visų stambių XIX a. pradžios dvarininkų skyrėsi ne tik meile lietuvių kalbai, atsidėjimu jos ir Lietuvos praeities tyrinėjimui, bet ir reta filologine intuicija. Šiame straipsnyje pateikiami nauji tekstologinių tyrinėjimų rezultatai.

Pagal kilmę senesnis yra nuorašas "Darbay senuju Lituwiu yr zemajcziu". Jis turi 1822 m. datą. Šiame nuoraše nėra autoriaus pavardės. S. Daukanto autorystę 1920 m. nustatė E. Volteris, palyginęs nuorašą su kitais jo istorijos veikalų tekstais¹. E. Volterio išvadas patvirtino V. Biržiška 1929 m., rengdamas "Darbų" leidimą².

Nuorašo istoriją padėjo nustatyti rankraštyje esantis antspaudas su įrašu: "Biblioteca Georgii Comitis de Plater". Vadinasi, rankraštis, prieš atitekdamas Marijonui Plioteriui, iš kurio bibliotekos jis pateko į Kauno centrinių valstybės knygyną, priklausė Jurgiui Plioteriui (1810–1836). Manoma, kad kaip tik šį "Darbų" nuorašą 1836.IV.16(28) minėjo S. Stanevičius laiške istorikui T. Narbutui: "Tarp rankraščių /J. Plioterio bibliotekos/ tėra du, kuriuos čia vertėtų paminėti: /.../ antrasis, žemaitiškai parašytas, apie Lietuvos istoriją nuo pradžios iki Vytauto ir Jogailos mirties. Šis rankraštis nėra paties amžinos atminties Plioterio veikalas, bet nuorašas kito, kurį jam vienas jo draugų buvo davęs perskaityti"³. Tągi nuorašas 1836 m. jau

buvo padarytas. Jo datą galima šiek tiek patikslinti, taip pat mėginant nustatyti ir tikslesnę "Darbų" parašymo datą, kadangi daugelis tyrinėtojų dėl 1822 m. datos linkę abejoti.

"Darbų" nuorašas yra rašytas ne vienu laiku. Tai rodo ne tik skirtingų rūšių popierius, bet ir teksto rašyba bei kalba. Nuorašo pradžia (p. 3–64) rašyta ant 1826 m. gamybos popieriaus, kuriame neryškiai matomos raidės М О К Ф Е Б. S. Klepikovas šias raides šifruoja: "Московской округи Копнинская фабрика Елизаветы Баташевой"⁴. "Darbų" p. 65–280 perrašyti ant Kučkuriškių dirbtuvės popieriaus. Jame nėra įspaus-ta pagaminimo datos, tačiau žinoma, kad ši dirbtuvė 1824 m. jau gamino popierių⁵. Nuorašo 281–885 psl. perrašyti 1829 m. gamybos popieriuje. Rankraštyje yra išlaikytų taisyčių su D. Poškos ir S. Stanevičiaus inicialais D.P., S.S.

V. Biržiška, rengdamas spausdinti "Darbus", nuorašą ištyrė ir priėjo iš-vadą, kad visas tekstas buvo perrašinėjamas keturių asmenų⁶. Tačiau jis neturėjo pakankamai medžiagos nuorašo kilmei nustatyti. Daug medžia-gos apie XIX a. pirmąją pusę tuo metu buvo saugoma Vilniuje, Lietuvių Mokslo Draugijos bibliotekoje arba iš viso nebuvo surasta. Todėl V. Biržiš-ka suklydo, manydamas, kad "Darbų" pradžia galbūt rašyta paties S. Dau-kanto, o "rankraščio p. 65 iki 663 (iki § XIX Gedymynas dydis Kunig.) rašyti visai kita ranka, mažiau pratusia rašyti, su pastabomis šone ir net prierašuose irgi matyti ne Daukanto; kadangi keliose vietose prie tų pa-stabų pridėtas D.P., tai tenka manyti, kad ši rankraščio dalis buvo koreguo-jama Dionizo Poškos. Nuo 603 (§ XIX) iki 749 p. (§ XXI) rankraštis nura-šytas trečio asmens, to paties, kurs dėjo pataisas anksčiau. Kadangi, be to, visos pataisos su D. P., kurios anksčiau buvo dedamos šone ar net priera-

¹ Volteris E. Simono Daukanto jaunatvės darbai ir raštai // Švietimo darbas. – 1920. – Nr. 8/9. – P. 45–49. – Nr. 10. – P. 30–32.

² Daukantas S. Darbay senuju Lituwiu ir Žemaycziu 1822. – K., 1929 (leidėjo "Prakal-ba").

³ Stanevičius S. Raštai. – V., 1967. – P. 421.

⁴ Клепиков С. А. Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX вв. – М., 1959. – С. 306.

⁵ Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – V., 1967. – T. 1. – P. 165.

⁶ Daukantas S. Darbay.... ("Prakalba").

šuose, dabar įrašomos į patį tekstą skliausteliuose su tuo pačiu D.P., tai matyti šią rankraščio dalį nurašė Dionizas Poška, kuris ir savo nurašomam tekste iš karto keitė tarmę⁷. Šios V. Biržiškos išvados laikėsi ir vėlesni S. Daukanto kūrinių tyrinėtojai bei leidėjai⁸, nors "Aleksandryne" jau užsimenama, kad "Darbus" iš dalies buvo nurašęs pats Plioteris⁹.

Atidžiau patyrinęjus, aiškėja, kad "Darbų" nuorašas rašytas skirtingu laiku ir tik dviejų asmenų. Pradžia (p. 3–64) ir pabaiga (p. 603–885) bei įvairūs taisymai rašyti paties J. Plioterio, o 65–601 psl. perrašė S. Stanevičius. Tuo nesunku įsitikinti, smulkiau susipažinus su išlikusiais J. Plioterio ir S. Stanevičiaus rankraščiais.

J. Plioteriui, kaip rodo rankraščiai, buvo būdinga nepastovi rašysena. Labai skiriasi jo lenkiškų ir lietuviškų tekstų braižas. Lietuviškai jis rašė aiškiau. Tačiau, jei lietuviškas rankraštis ilgesnis, antroji jo pusė jau rašoma greita ir smulkia rašysena. Dideli J. Plioterio braižo skirtumai ilgai trukdė pastebėti, kad "Darbų" teksto pradžia ir pabaiga nurašyta to paties asmens.

Tarp visų J. Plioterio autografų, šiuo metu saugomų Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje, įdomiausi pasirodė "Materyały do historyi literatury języka litewskiego" (F 112–1, l.155) ir "Trumpa żinia apei tą iszdawimą lietuwiszkos Biblijos Londone" (F 112–2, l.13). "Materyały" – tai chronologinis-bibliografinis lituanistikos ir lietuviškų knygų sąrašas bei rašytojų ir kalbos tyrinėtojų biografijos. Šiame rankraštyje yra įrašų lenkų, lotynų, vokiečių, rusų, lietuvių kalbomis. Jis rašytas apie 1825–1832 m. Antrasis rankraštis – tai originali J. Plioterio studijėlė apie S. B. Chilinskio Biblijos vertimą (1660). Pats studijėlės autorius šį rašinį datuoja šitaip: "Raszyta Wilniuje Metūsi 1826/27, o isztaisyta ir pabenkta Karalauzczuij m. 1831 mėnesėje Kowo 19 dienoj" (1.11). Kadangi rankraštis ne tik buvo ištaisytas, bet ir visas ištisai perrašytas, tai lengva pastebėti, kad 1831 m. J. Plioteris jau vartojo kitokią rašybą, negu persirašydamas "Darbus". Nustačius jo rašybos kitimo laiką, galima patikslinti "Darbų" nuorašo datą.

Kaip minėta, "Darbų" pradžia (3–64 psl.) buvo perrašyta anksčiau už likusią teksto dalį. Kitą perrašymo laiką nurodo ne tik popieriaus pagaminimo data (1826 m.), bet ir kiek kitokia ortografija, kurios, tiesa, ne visada nuosekliai laikomasi. Galima būtų paminėti keletą J. Plioterio ortografijos ypatumų. Pradžioje jis dar veikiamas ankstesnės tradicijos, todėl, pavyzdžiui, dvibalsius *ai, ei, ui*, rašė *ay, ey, uy* (*Žemayteys* p. 3, *niekay* p. 35,

pakarčiuų p. 3). Taip pat raide *y* žymėjo žemaitišką paplatėjusį [ę]; bk. *i* (*begalyne* p. 3, *yszmesdawa* p. 16, *ysznykyny* p. 3); *i* žymimas bk. *y* (*wiray* p. 19, *doribe* p. 51).

Palyginus "Darbus" (3–64 psl.) su kito išlikusio nuorašo "Darų" pradžia, galima pastebėti, kad J. Plioteris perrašydamas iš karto keitė kalbą (*amžiūse* D p. 3 ir *omžiūsy* Dr p. 2, *reyk* D p. 3 ir *rek* Dr p. 2, *winas* D p. 3 ir *wyinas* p. 2, *pakarčiuų* D p. 3 ir *pakarčiuou* Dr p. 2, *paczes* D p. 4 ir *pates* Dr p. 2, *ant* D p. 5 ir *ont* Dr p. 3).

"Darbų" 603–885 psl. perrašyti kiek kitokia rašyba, kuri skiriasi ne tik nuo 3–64 psl., bet ir nuo studijėlės "Trumpa žinia" rašybos. Kadangi 603–885 psl., kaip vėliau pamatysime, galėjo būti perrašyta apie 1829–1830 m., reikia manyti, jog nuorašo pradžia buvo persirašyta prieš 1829 m., J. Plioteriui tebegyvenant Vilniuje.

Jau pirmieji S. Daukanto kūrybos tyrinėtojai buvo linkę abejoti dėl tokios ankstyvos "Darbų" parašymo datos. Įtarimą kėlė tai, kad veikale cituojami šaltiniai iš "Dziennik Wileński" 1822 m., III tomo, t. y. iš metų pabaigos¹⁰. Be to, "Darbuose" yra toks sakinytis: "Kaypogi Raseiniu apikar-to wyina toky ouzouła tebie dar stoubris po kuriu kyta karta Ziamajtej meldies, baublu szendien wadynamas kuremy giwen garbingas daynius ir raszitos Ziamaicziu Kałbu Jomilesta Poszkas, kursai poikey tou baubli apar-seis apskelby swietuy"¹¹. D. Poškos straipsnis apie Baublį buvo išspaus-dintas "Dziennik Warszawski" 1826 m. S. Daukantas nenurodė, iš kur ši žinia paimta. Tačiau vėlesniame darbe "Būdas" (1845) išnašose jau įrašyta *Dziennik Warszawski 1826. T. IV. pag. 37*¹². Gali būti, kad, rašydamas apie Baublį "Darbuose", S. Daukantas turėjo galvoje D. Poškos rankraštį, kuris nuorašais galėjo plisti, kaip ir daugelis kitų to meto rašinių. Pavyzdžiui, šubravcai D. Pošką su jo Baubliu užkabino savo satyrose jau 1818 m.¹³

⁷ Ten pat.

⁸ Žr. Daukantas S. Raštai. – V., 1976, – T. 1. – P. 743.

⁹ Biržiška V. Aleksandrynas. – Čikaga, 1965. – T. 3. – P. 211.

¹⁰ Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. – K., 1939. – P. 204.

¹¹ Darbay. – P. 134 (rankraštis).

¹² /Daukantas S./ Budą Senowęs-Létuwiū Kalnienu ĩr Ziamajtiū. – Petropilie, 1845. – P. 110.

¹³ Ten pat. – P. 59.

Pirmąjį "Darbų" variantą S. Daukantas galėjo parašyti 1822 m., o vėliau šiek tiek papildyti ir pataisyti, jau nekeisdamas datos. Sakysim, "Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje" buvo dar taisomas apie 1854 m., o parašymo data vis tiek buvo palikta senoji – 1850 m. "Darbai", matyt, ir nebuvo daug taisyti, nes nėra naudota literatūros, išleistos po 1822 m.

Tačiau grįžkime prie "Darbų" nuorašo. Jų pradžia, kaip minėta, rašyta 1826 m. gamybos popieriuje, vadinasi, kai S. Daukantas jau gyveno Rygoje. Galima tik spėti, ar išvykdamas iš Lietuvos "Darbus" jis paliko, ar išsi-vežė, ar rankraštį atsiuntė, pavyzdžiui, D. Poškai pataisyti. Bet gali būti, kad egzistavo "Darbų" nuorašas, iš kurio J. Plioteris persirašė p. 3–64. "Darbai" buvo plačiai žinomi prieš 1830 m., tad nuorašų galėjo būti keletas, nors nebūtinai ištisai nurašyti. "Darbai", pavyzdžiui, buvo žinomi Pr. Zatorskiui, kuris 1830 m. parašė dvi giesmes apie Živibuntą ir Pojetą, remdamasis žemaitišku S. Daukanto istorijos rankraščiu¹⁴. Atrodo, savo "Darbų" nuorašą turėjo L. Uvainis, kuris dažnai važinėjo į Vilnių ir palaikė ryšius su universiteto lietuviais studentais.

Apibendrinant galima pasakyti, kad "Darbus" J. Plioteris persirašinėjo skirtingu laiku ir galbūt iš skirtingų rankraščių: p. 3–64 greičiausiai jis nusirašė Vilniuje apie 1826–1829 m. iš dabar nežinomo rankraščio, o p. 603–885 baigė rašyti Žemaičiuose, matyt, iš D. Poškos taisyto originalo.

Kaip sakytą, p. 65–601 (602 – tuščias) perrašė S. Stanevičius. Apie 1829 m. jis persikėlė gyventi pas J. Plioterį, kuris "turėjo kai kurių užsimojimų ir pakankamai lėšų jiems realizuoti. Jis norėjo sudaryti didelę biblioteką, kurioje būtų surinkti visi Lietuvos praeitį ir lietuvių kalbą liečią leidiniai, dokumentai, rankraščiai, ir tuo būdu padėti pagrindą lituanistikos studijoms. Šiam ir kitiems sumanymams vykdyti, Pr. Zatorskio liudijimu, jis pasikvietė į pagalbą S. Stanevičių"¹⁵. "Darbų" perrašinėjimas – vienas iš jo darbo pavyzdžių.

S. Stanevičius perrašydamas keitė S. Daukanto rašybą ir kai kur kalbą. Jis laikėsi žemaitiškų raštų tradicijos, todėl jo perrašytas "Darbų" tekstas rašybos atžvilgiu gerokai skiriasi tiek nuo S. Daukanto pirmųjų tekstų, pavyzdžiui "Pasakas Pádraus" (1824), tiek nuo J. Plioterio perrašyto teksto. Raide y, kaip ir J. Plioteris, jis žymėjo žemaitišką praplatėjusį [ę], bk. i ir kt., dvibalsius ai, ei rašė ay, ey (ui vartojo retai *luitą* p. 75, nes paliko S. Daukanto *ú* arba *ou*, pavyzdžiui, *paskou* p. 159, bet J. Plioterio beveik visur taisomą *ouy* p. 312) pvz.: *kyty* p. 65, *kitosy žiniosy* p. 66, *senowys* p. 69,

manity p. 79, *laydy* p. 97, *myry* p. 97, *apipasakoiy* p. 107, *pargalys* p. 541. Nors neretai randame S. Daukanto parašymų (*darodi* p. 65, *rasztusi* p. 70, *senowis* p. 70, *kunegaiksztis* p. 506). Kad tai ne paties S. Stanevičiaus nevie nodumai, rodo kai kurie taisymai. Pavyzdžiui, S. Stanevičius mechaniškai perrašęs *skaytite* ištaisė į *skaytity* p. 75, *teysibi* į *teysiby* p. 65, *waden* į *wadyn* p. 72.

S. Stanevičiaus tekstą gerokai taisė J. Plioteris, pvz.: *to kalbo* taisoma į *toj kalboj* p. 65, *Prusa, Letuwe* į *Prusaj, Letuwej* p. 71, *kałnas* į *kałnajs* p. 88, *gaspadine* į *gaspadinej* p. 161, *amžyna* į *amžinay* p. 503. Rečiau taisoma žodžio viduryje, pvz.: *leda* į *lejda* p. 77, *dakta* į *dajktay* p. 172, *wakas* į *wajkajs* p. 184.

Dažnai S. Stanevičiaus paliktus *d, dz, t* ištaiso į *dž, cz*, pvz.: *dydzius* į *dydžius* p. 82, *parskaitiuisis* į *parskaicziuisis* p. 66.

J. Plioteris taisė ir kai kuriuos žodžius, pvz.: *nes* beveik visur keitė į *bet* p. 66, *žm/ol/gieiwias* į *žmonimys* p. 81, *jotu* į *raytu* p. 88, *lyczyna* į *baydiklu* p. 90. Tačiau dažniausiai neaiškūs, nesuprantamus žodžius ar jų formas pabraukdavo ar brūkšteldavo, o parašėje padėdavo klaustuką. Tai lyg ir dialogas su autoriumi ir su kitais, būsimais rankraščio skaitytojais dėl S. Daukanto vartojamų skolinių, naujadarų, žemaitibių ar dėl žodžiams suteiktų naujų reikšmių. Pavyzdžiui, J. Plioteris padėjo klaustukus ties žodžiais: *tiewaynys* p. 89, *stelingiu* p. 94, *dursaray* p. 101, *rumoła* p. 124, *padarga* p. 281.

Gausūs J. Plioterio taisymai rodytų, kad jį nelabai patenkino S. Stanevičiaus perrašinėjimo principai, ir jis likusią "Darbų" dalį perrašė pats. Žinoma, S. Stanevičių nuo nurašinėjimo galėjo atitraukti kiti darbai – juk 1829 m. išėjo jo "Szeszes pasakas", "Daynes Žemaycziu", "Trumpas pamokimas kalbos letuwyszkos".

Perrašinėdamas p. 603–885, J. Plioteris laikėsi beveik tokių pat rašybos ir kalbos principų kaip ir nurašinėdamas p. 3–64, tačiau pamažu, nors dar nenuosekliai, dvibalsius *ai, ei, ui* ėmė rašyti ne su *y*, o su *j* (*karejwejs* p. 621, *łajke* p. 646, *tejsibys* p. 660), nors rašoma ir su *y* bei su *i*, kaip Daukanto (*dydey* p. 604, *ateynancziu* p. 607, *buweinys* p. 624, *łaima* p. 534).

¹⁴ Ten pat. – P. 204.

¹⁵ Lebedys J. Simonas Stanevičius. – V., 1955. – P. 133.

Rankraštyje "Trumpa žinia" dvibalsius *ai, ei, ui* J. Plioteris rašė su *i*, bet žodžio gale dažnokai ir su *y* (*skaityti* 1.2, *besilaika* 1.3v., *apei* 1.2, *teisybe* 1.3v., *tasai* 1.7, *jogey* 1.3, *tiktay* 1.3v., *czionay* 1.7v.). Atrodo, jį veikė prūsiški raštai. Esama kitų ortografijos ypatumų, kurie rodytų jam darytų prūsiškųjų raštų įtaką (bk. *ė* imta rašyti *ē*: *regėta* 1.3, *reikėtu* 1.4, *tylėjime* 1.10v.). Kaip žinoma, 1831 m. Karaliaučiuje J. Plioteris kartu su S. Stanevičiumi matėsi su L. Rėza, kuris jiems suteikė žinių ir sugestijų, naudingų ateities literatūriniam sumanymams¹⁶. Galima būtų manyti, kad 1831 m. pakeitęs rašybą, J. Plioteris jos laikėsi ir perrašinėdamas "Darbus" (603–858 psl.), nes rankraštyje "Trumpa žinia" vartojama nauja rašyba (akivaizdžiai pasukta Prūsijoje leistų raštų pusėn) negalėjo būti taikoma tik vienam atvejui. Rankraštyje "Materiały" yra įrašytas nedidelis tekstelis, kuris datuojamas: *1832 m. Sept. 26* (1.68). Jame laikomasi tokios pat rašybos kaip ir "Trumpos žinios" rankraštyje (*kasztais, Jszejidimo, tiktay, Szissai: j* parašyta tik vieną kartą – *tabaj*).

Remiantis J. Plioterio rašybos kaitos analize, galima priėti išvadą, kad "Darbų" p. 3–64 buvo perrašyti anksčiausiai, prieš 1829 m., kai nurašinėtojiu didesnės įtakos turėjo S. Stanevičiaus vartota rašyba, 603–885 psl. turėjo būti perrašyti per trumpą laiką, tarp 1829–1830 m. gruodžio mėn. (iki kelionės į Karaliaučių) arba po 1832 m., jei J. Plioteris savo dvibalsius *ai, ei, ui* ėmė rašyti su *j* jau po kelionės į Prūsus, paveiktas Lietuvoje beužgimstančio lenkiško rašymo *aj, ej, uj*.

Norint rekonstruoti S. Daukanto "Darbų" autentiškas lytis, svarbu nustatyti, ar nuorašo 65–885 psl. buvo perrašyti iš vieno rankraščio. Kadangi tiek S. Stanevičiaus, tiek J. Plioterio perrašytuose tekstuose yra pataisų su inicialais D. P., tai galima spėti, kad nuorašo šaltinis buvo tas pats. Tačiau ar tai D. Poškos ar kieno kito nuorašas, ar D. Poškos taisytas S. Daukanto autografas?

Yra žinoma, kad daugelis XIX a. pradžios literatų siūsdavo D. Poškai, kaip geram lietuvių kalbos žinovui, pataisyti savo rankraščius. Galėjo ir S. Daukantas jam pasiūsti savo "Darbus". Juos skaitydamas, D. Poška taisykus užrašinėjo paraštėse ir virš žodžių, pridėdamas savo inicialus. Jo įrašus paliko J. Plioteris, pvz.: *augibe*, o viršuje užrašė *tiewiste D. P.*, p. 631, virš S. Daukanto *kulwertynejs* antrojo sando užrašytas *wertejs D. P.*, turbūt nesupratus taisymo, nuoraše liko tik *wertejs D. P.*, p. 639.

S. Stanevičiaus perrašytame "Darbų" tekste inicialai D. P. aptinkami tik

tarp J. Plioterio pataisymų. D. Poškos inicialus nurašinėtojas greičiausiai praleisdavo, nes J. Plioteris, tikrindamas S. Stanevičiaus nurašytąją teksto dalį, ne tik įrašė praleistus žodžius, sakinius, bet ir D. Poškos taisymus, pvz.: *Czy nie Medingiany?* /D.P./ p. 546. Tačiau S. Stanevičiaus perrašytame tekste gausu žodžių, įrašytų skliausteliuose (pvz., *neszioiy* /: *diewieiy*:/ p. 105, *i Estu* /:*Igulu*:/ p. 300, *atenti* /:*ateynonti*:/ p. 569, *onturiety* /:*užłaikity*:/ p. 572). Tarp jų gali būti ir D. Poškos taisymų, bet dauguma priskirtini pačiam S. Stanevičiui. Tai rodytų J. Plioterio tekste esantys taisymai su inicialais S.S. Perrašydamas J. Plioteris galbūt tarėsi su S. Stanevičiumi ir perrašomame tekste pavartojo nemažai jo žodžių, o būdamas preciziškas, šalia jo siūlymų žymėjo S. S., o šalia D. Poškos – D. P., pvz.: *nepagyrš darba Olesnychy* /*yr Jogaytas. prid. S. S.*/ p. 877, *stowiła* /*stumas S. S.*/ p. 878. Be abejo, kai kurie sinonimiški žodžiai gali būti paties S. Daukanto, ypač sutampantys abiejuose nuorašuose, pvz.: *Chorus* /:*Kurszus*:/ Dr. p. 33 ir *Choray* /:*Kursey*:/ Dp. 61. Kiti S. Daukanto rankraščiai rodo, kad jų autorius ypač didelį dėmesį teikė leksikai, ilgai rinkdavo tinkamą žodį, norėdamas būti gerai suprastas, šalia ar viršuje naujesnio savo žodžio (latvizmo, darinio ir t. t.) parašydavo įprastą, visiems žinomą. Todėl norint nustatyti, kurie apskliaustieji "Darbų" teksto žodžiai priklauso autoriui, o kurie S. Stanevičiui, D. Poškai ir J. Plioteriui, reikia lyginti su "Darais". Kai kuriuos iš jų "išduoda" rašyba, o kiti "išsiduoda" patys, nes S. Daukanto leksika yra originali ir sunkiai sumaišoma.

Įrišant visą "Darbų" nuorašą, buvo pridėti 64 puslapiai, J. Plioterio kažkada anksčiau nusirašyti, matyt, dar Vilniuje. Tokiu būdu nuorašo tekstas pasidarė daugiasluoksnis: du skirtingi J. Plioterio nurašyti tekstai, S. Stanevičiaus nurašyta dalis, D. Poškos pataisos, o pro visa tai šviečia S. Daukantas.

"Darų" nuorašas turi 1833 m. datą. Tačiau skaičiai 33 įrašyti vėliau, ištrinto ankstesnio parašymo vietoje. Nuorašas perrašytas vienodame pilkos spalvos popieriuje, su vandenženkliu ir 1825 m. pagaminimo data. Perrašyta vieno asmens. "Darų" priešlapyje yra senas įrašas pieštuku *Uwojń*, taip pat viršelyje priklijuotas J. K. Gintilos ekslibrisas *Ex Bbiliotheca Jo. Gintyllo Nom. Eppi*. Abi šios pavardės turėtų rodyti buvusius rankraščio savinin-

¹⁶ Ten pat. P. 133.

kus. Vienas jų – filologas ir kultūrininkas Leonas Uvainis (1755–1828), gyvenęs Žemgygaloje, Raseinių aps., kitas – Jonas Krizostomas Gintila (1738–1857), bibliofilas, religinių raštų rengėjas, hebraistas, 1835–1844 m. gyvendamas Peterburge, artimai bendravęs su S. Daukantu. Svarbu nustatyti, ar "Darų" rankraštis priklausė pirma L. Uvainiui, o po to J. K. Gintilai, ar pastarajam jie nurašyti nuo dabar nebežinomo L. Uvainiui priklausiusio nuorašo (kaip rodytų įrašas pieštuku *Uwojń*).

"Darų" nuorašas atsirado 1929 m., kai Biržiškos jau rengė spausdinti "Darbus". Štai ką rašo V. Biržiška: "Be šio pirmojo Daukanto rankraščio – Lietuvių Mokslo Draugijos rankraštis bene bus jau vėlesnis ir paties Daukanto kiek išplėstas – išsiliko ir kitas jo nuorašas, leidėjams, deja, tik spausdinimą baigiant į rankas patekęs. Jono Krizostomo Gintillos bibliotekos katalogą žiūrėdamas [...], buvau užtikęs jame minėtą rankraštį – Darus Lietuviu er Žemaycziu 1833 su pažymėjimu paišeliu prie knygos Uvainio pavardės. Rankraščio nematęs buvau pažymėjęs jį Bibliografijos II dalyje (652 Nr.) Uvainio rankraščiu. Tačiau šio rankraščio negalima buvo surasti nei vienoje bibliotekoje, tarp kurių buvo suskaidyta Gintyllos biblioteka nei Kapitulos nei Žemaičių Seminarijos nei Kretingos vienuolyno bibliotekoj. Keletaj metų praėjus nelauktai buvo atsiustas Universiteto Bibliotekai rankraštis užvardintas: Darus Lietuviu er Žiamaitiu surasz S. Tiewelis Metusy 1833. [...] Pasirodė tai esą anas neva Uvainio rankraštis, kelias dešimtis metų prieš tai dingęs ir susiradęs privatinėse rankose. O jo sulyginimas su Daukanto Darbais parodė, kad tai ne koks Uvainio istorijos darbas, bet kitas nuorašas to paties Daukanto originalo, kiek kitoj tarmėj išlaikytas ir vienoj vietoj net pilnesnis už Plioterio nuorašą: Plioterio rankraščio p. 41 išleistas "Suligintas Tiewe musu Erulu su Tiewe musu Lietuwiu, Prusu, Letiu arba Latwiu er Žiamaitiu", nors ir pasakyta, kad jį, "cze szalip prilipsiu"; Uvainio rankr. 23 p. jis pilnai įdėtas. Bet ir kalbos atžvilgiu Uvainio rankraštis gal būt yra tikslesnė Daukanto pirmojo originalo kopija, ko negalima pasakyti apie Plioterio rankraštį"¹⁷. Ši kiek ilgoka citata supažindina su "Darų" istorija. Ja bus remiamasi svarstant nuorašo kilmės klausimą.

Lyginant "Darus" ir "Darbus", pirmiausia į akis krinta titulinio lapo užrašas. "Darų" antraštė tiek ortografija, tiek turiniu labiau primena S. Daukanto stilių. Tačiau joje dar yra raidės U. Z. (?), kurios V. Biržiškos liko nepakomentuotos, o rengiant "Darbus" 1976 m. "Raštų" leidimui,

buvo iššifruotos U. Z. Reikia pažymėti, kad raidė Z nėra labai aiški ir taisyta, o palyginus su kitomis "Darų" teksto Z raidėmis galima net pamanyti, kad tai ne Z, o L. Tuomet pilnas nuorašo titulinio lapo užrašas būtų toks: "Darus Letuwiu er Žiamaitiu surasz S. Tiewelis U. L. Metusy 1833". Kadangi inicialai U. L. labai smulkūs, tai galbūt jais tik norėta nurodyti nuorašo šeimininką Leoną Uvainį (nes pats L. Uvainis turbūt būtų pasirašęs L. U.). Nėra lengva nustatyti, ar pieštuku *Uwojń* įrašyta to paties nurašinėtojo. O gal tai padarė J. K. Gintila? Abejotina, kad įsigijęs "Darus", jis nežinojo, kas slypi po slapyvardžiu S. Tiewelis. Tuomet įrašas *Uwojń* nurodo pirmąjį "Darų" šeimininką, t. y. savininką rankraščio, iš kurio jie buvo nurašyti.

Tai, kad "Darų" rankraščio popierius turi pasikartojantį vandenženklį su 1825 m., neleidžia manyti apie ankstyvą jų nurašymą. Iš praktikos yra žinoma, kad popierius kartais užsigulėdavo ir po dešimtmetį¹⁸. Nors 1833 m. rodo, jog rankraštis parašytas po L. Uvainio mirties, tačiau skaičiai 33, kaip sakyta, yra įrašyti ištrintoje vietoje. Bet atidžiau išžiūrėjus matyti, kad 33 įrašyti ta pačia ranka ir tos pačios spalvos rašalu kaip ir visas tekstas. Todėl gali būti, kad "Darų" nurašinėtojas iš pradžių buvo parašęs pirmesnio rankraščio datą, o po to ištrynęs užrašė 1833-sius, veikalo perrašymo metus.

Vartant "Darus", susidaro įspūdis, kad jų tekstas buvo mechaniškai perrašomas, matyt, patyrusio raštininko, nes braižas beveik visur dailus ir tolygus. Tačiau lyginant "Darus" ir "Darbus", aptinkama didelių nesutapimų, kurie negalėtų atsirasti tekstą mechaniškai perrašant. Pavyzdžiui, daugelyje vietų atsisakoma detalesnio aprašymo:

Darai

[...] *tu sakidamas, patsai szirdi sawa parwierys pakryta tyis myrsztonty žmonu.* P. 387.

[...] *noriedamis Ponou Dyiwou padiekawoty ož pargaly, atgyidoiy gyis-my S. Augustyna (Ambrožius). Tawi Dyiwu garbinam.* P. 417.

¹⁷ Daukantas S. Darbay... ("Prakalba").

¹⁸ A. J. Pabrėžos rankraščio "Tayslós Augumyynis" popieriaus pagaminimo data 1832, o veikalo perrašymo – 1843 m. // Nacionalinė M. Mažvydo b-ka. F. 124–7. – P. 896.

Darbai

[...] *tu sakidamas patsaj sawa szirdi tu pati rakotyny parwierys pakryta tyjs myrsztoni žmonu yr jen sawa krauju sulyjy. Kajp kontrej kariawa taip kontrej yr myry.* P. 690.

[...] *nenoriedamis ju wergais tapyt, atgyidoje diekawodamis Dyiwuj už pargaly, Tauti Dyiwe garbynam Buwa gadiny! jog tyi žmones bedyiwejtaries tykraj Dyiwa garbinu yr negiediejes sawi Krykszcionymis brolejs mejlys yr wyinibys wadinty.* P. 725.

"Daruose" praleidžiami S. Daukantai būdingi pasakymai, eję per visus istorijos veikalus, pvz.: *su žiamy suligyna* D p. 728, *kur tiktaj užėje tynaj kuli yr wundeni belyka* D p. 670.

Skaitant "Darus" atrodo, kad nurašinėtojas į S. Daukanto tekstą žiūrėjo kritiškai ir jį keitė, ne tik praleisdamas ištus puslapius ar pastraipas, pažyminius, papildinius, aplinkybes, bet ir prastino vaizdžių leksiką, pvz.: *atwažiawusis* Dr p. 80 ir *atbraukusis* D p. 173, *stowieiy* Dr p. 369 ir *trakszoje* D p. 668, *siuntynis Cara* Dr p. 337 ir *siuntinys Symeona* D p. 679, *pyli eszwerty* Dr p. 399 ir *pyli su žiamy suligyna* D p. 703, *eszgynusis igules Lenku* Dr p. 400 ir *yszdrapstusis igules Lanku* D p. 704.

Spėtina, kad L. Uvainis dar anksčiau buvo persirašęs S. Daukanto "Darus", o išlikęs jų rankraštis yra ano neišlikusio nuorašas. Jis bendravo su D. Poška, J. Plioteriu, S. Stanevičium. Tai buvo žmonės, siejami kultūrinių interesų ir tikslų. Greičiausiai į jų rankas buvo pakliuvęs S. Daukanto autografas, kurį jie ne tik skaitė, aptarinėjo, persirašinėjo, bet ir taisė. "Darų" kalbos ir rašybos analizė parodo nukrypimus nuo S. Daukanto kalbos ir rašybos, bet nustatymas, kam priklausio teksto koregavimai bei taisymai, lieka ateičiai.

"Darų" nurašinėtojas, kaip ir S. Stanevičius, o iš dalies ir J. Plioteris, laikėsi tradicinės raštų rašybos. Žemaitišką praplatėjusį [ę] rašo y (*narsiby* p. 3, *giny* p. 3, *privylyiy* p. 131, *nusymynys* p. 135), nors kartais palieka ir S. Daukanto (*pates* p. 2, *kuren* p. 3, *idawe* p. 79, *daugibes* p. 168).

Tradicijos laikomasi dounininkišką (ei) rašant yi (*wyinu* p. 10, *tyi* p. 25, *wyinas* p. 49), kurį S. Daukantas rašė įvairiai *ei, ęi, ij, ey* (*sugreije* IŽ p. 169, *priplijke* PP 1.7, *wiltęis* PP 1.6, *kieykweina* PP 1.21). Tačiau nuo tradicinės rašybos nukrypstama, kai visur išlaikomas dvibalsių *ai*,

ei rašymas su *i*, o ne su *y*. Taip, atrodo, rašė tie autoriai, kurie labiau laikėsi prūsiškų raštų rašybos (S. Daukantas, vėliau J. Plioteris). Galbūt ir L. Uvainis palaikė prūsiškąją tradiciją, todėl ir "Darų" nurašinėtojas išlaikė *ai*, *ei* (*kareivius* p. 104, *baise* p. 111, *eidamas* p. 133). Dėl *i* ar *y* vartojimo tuo metu buvo nemaža galvojama. Pavyzdžiui, A. J. Pabrėža laiške J. K. Gintilai 1835 m. rašė: "[...] w tey pisowni brzmienie i małego przeniesiono na y wielkie, a tei na i malenkie, co dla każdego Żmudzina rzeczą jest niesłychaną i bardzo niemią"¹⁹.

Apie vėlesnę "Darų" kilmę, atrodo, galima spręsti ir iš dažno *j* vartojimo dvibalsiuose *ai*, *ei* (*dajles* p. 55, *kajpo* p. 55, *stejgyma* p. 110). Dvibalsius *aj*, *ej*, *uj* imta rašyti Vilniaus krašte lenkų rašyboje jau XIX a. antrojo dešimtmečio viduryje. Lietuvių literatai, sekę lenkiškąją tradiciją, matyt, tokį rašymą perėmė vėliau. Nes, pavyzdžiui, A. J. Pabrėža savo "Taisliuje", datuojamam 1843 m.²⁰, dar rašo *ay*, *ey*, o ir pats S. Daukantas taip ėmė rašyti jau po 1838 m.²¹

Kad "Darų" nuorašas labiau susijęs su šiaurės, o ne su pietų žemaičių tarme, rodytų ir daugiau rašybos ypatybių. Nuosekliai išlaikoma šiaurės žemaičių [ou] (neretai parašomas ir *ow* (*kelweziow* p. 58, *weltow* p. 108, *iow* "juo" p. 159). Dažniau negu S. Daukantui buvo būdinga, šiaurės žemaičių [o] parašomas *o*, o ne *u*; pavyzdžiui, priešdėlis *už* rašomas *ož* (*ožraszitas* p. 89, *ożwadyna* p. 169, tačiau ir kitur – *palaidoios* p. 82, *bowos* p. 93, *sudegos* p. 99).

J. K. Gintila 1828–1835 m. buvo Kartenos klebonas. Galbūt įsigijęs L. Uvainio nuorašą, jis bus suradęs perrašinėtoją dounininką, nes abejotina, ar L. Uvainis arba jo nusamdytas perrašinėtojas nebūtų gausiau palikęs dūnininkiškų pėdsakų. Be to, "Darų" nurašinėtojo braižas labai panašus į braižą asmens, kuris perrašė tėvo Ambraziejaus "Rodiikle Warduu Sawyszkuujuu..."²².

Šį spėjimą galėtų patvirtinti tik rankraščių ekspertizė.

¹⁹ Žr. A. J. Pabrėžos laiškas J. K. Gintilai. // Nacionalinė M. Mažvydo b-ka. – F. 150–85.

²⁰ Žr. Rankraštis: Tayslós Augumyynis.

²¹ Plg. Subačius G. Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas. // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų (Jaunųjų istorikų darbai 7). – V., 1991. – P. 58.

²² Žr. Rankraštis: Tayslós Augumyynis. // Nacionalinė M. Mažvydo b-ka. F. 124–7.

Pažymėtina dar, kad "Daruose" (p. 63, 68, 70–80) yra išlikę, atrodo, S. Daukanto pataisų pieštuku, o p. 417 įrašyta rašalu *Ambrozius*. Pataisos pieštuku daug kur nusitrynusios, neaiškios. Tačiau iš grafikos ir taisyčių pobūdžio turbūt drąsiai galima sakyti, jog visos jos S. Daukanto. Kaip minėta, J. K. Gintila gyveno Peterburge ir bendravo su S. Daukantu. Galbūt tuomet jis turėjo progos jam parodyti rankraštį, kurio autorius neiškentė nepataisęs. Reikšmingiausias, atrodytų, taisyimas § I pavadinime "Darai Senowys Letuwems, er Žiamaitems szenden pripažistamis" (p. 9), kur iš žodžio *darai* padaryta *darbai*, įrašant raidę *b*. Galima manyti, kad S. Daukantas iki to laiko jau buvo susilaukęs pastabų dėl *darų* vartojimo (šis žodis žinomas iš Bretkūno).²³ *Darus* Daukantas vartojo šalia *weikalus*, kaip sinonimą (*Stryikauskis pirmasis Letuos ir Zemaitiu daru raszitos IŽ*, p. 4) ir "Darbų" nuoraše, nors beveik visur yra rašoma *darbai*, tačiau turiny įrašyta: *I Daray senowys Letuwems yr Zemaytems szenden pripažistamys* (p. 883), o tekste – *Aiszkej skaytitos regies ontramy ploukszty tos kningas, kuremy apraszisu darus Letuwiu er Zemaicziu* (p. 882).

Apibendrinant pasakytina, kad ištyrus ir aprašius S. Daukanto pirmųjų rankraščių – "Pasakas Pádraus", "Historya Justina", "Istoryje Žemaytyszka" – rašybos ir kalbos sistemą, galima būtų rekonstruoti pirmosios istorijos autentiškas lytis. Po abiejų nuorašų tekstologinės analizės aiškėja, kad kalbos atžvilgiu "Darai" artimesni originalui, tačiau turinio atžvilgiu "Darbai" patikimesni ir pilnesni, nes gali būti nurašyti nuo S. Daukanto pakoreguoto rankraščio.

Tad kalbininkams – "Darai", o istorikams – "Darbai".

Sutrumpinimai

D – Darbay ... nuorašas (VUB, F.1 – D 104. P. 885).

Dr – Darus ... nuorašas (VUB, F.1 – D 66. P. 549).

IJ – Historya Justina, S. Daukanto rankraštis (LLTIB, F.1 (SD) 10. P. apie 400).

IŽ – Istoryje Žemaytyszka, S. Daukanto rankraštis (LLTIB, F. 1 (SD) 2. 551 l.).

PP – Pasakas Pádraus, S. Daukanto rankraštis (VUB, F. 1 – E 73. 341 l.).

²³ Žr. Kalnius A. Simano Daukanto raštų žodynas. – K., 1937 // Mašinraštis, LKI, Žodynų skyrius. – P. 147.